

És reformable, el capitalisme?

Gabriel Tortella

Universidad de Alcalá

Gener del 2009

LA GRAVETAT DE LA CRISI QUE EL MÓN ESTÀ PATINT ha fet que molts es preguntessin si aquesta no serà l'última crisi del sistema capitalista, o, si més no, del capitalisme tal com el coneixem. Ha d'admetre's que alguns dels que auguren la fi del capitalisme, o la seva reforma radical, ho fan des d'una hostilitat, potser encoberta, però inequívoca. Però, alhora, es tracta, no obstant això, d'una hostilitat difusa i en un cert sentit resignada, és a dir, des d'una hostilitat poc articulada, perquè si el sistema capitalista sembla rebutjable, l'alternativa no és gens clara. Fins fa vint anys molts podien proposar alguna variant del socialisme o del comunisme com a alternativa; l'esfondrament del comunisme a Europa, iniciat fa precisament dues dècades, el fet que l'hagin abandonat, de fet, a Àsia (Xina, Vietnam), i la seva relegació a països marginals (Corea del Nord, Cuba), converteixen aquesta alternativa (l'única formulada amb un cert rigor fins al moment) en pràcticament descartable. Per tant, com que no hi ha alternativa, ningú no pot proposar seriosament la fi del capitalisme; els que senten aquesta hostilitat anticapitalista, no obstant això, poden proposar una reforma radical encaminada, si no a un sistema comunista, sí a una dràstica restricció en el funcionament dels mercats, amb una major intervenció estatal en l'economia.

Contra el capitalisme

A un historiador econòmic, com el qui escriu això, l'extensió de

l'hostilitat al capitalisme el sorprèn una mica. Al cap i a la fi es tracta del sistema socioeconòmic que ha fet possible el període de creixement més gran que registra la història, amb les conseqüències que hi estan associades, com la prolongació de la vida humana, l'augment del benestar i la multiplicació del nombre de sers humans sobre el planeta. Pot dir-se que el capitalisme ha prolongat la vida humana, l'ha millorat i l'ha estès. No és gens estrany, doncs, que, com he dit, els seus crítics hagin emmudit després del fracàs estrepitos de la seva suposada alternativa, el comunisme. No obstant això, un ressentiment soterrat i tossut persisteix i aflora en períodes de crisi. Encara que pugui semblar irracional, aquest ressentiment té les seves raons, més emocionals que lògiques; té algunes explicacions, no pròpiament justificacions. Val, però, la pena considerar-ne algunes.

El funcionament de l'economia capitalista. L'economia de mercat és difícil de comprendre per als que no són especialistes, és a dir, per a la gran majoria de la població. El mercat funciona d'una manera amorfa i impersonal. Una estructura de comandament, com la militar o la d'una dictadura, és molt més comprensible que el poder informe del mercat. En un sistema jeràrquic se sap qui mana, es coneix l'origen del poder i el de les decisions més importants. La gent entén millor una personalització de la responsabilitat que la seva dissolució entre una multitud de decisions anònimes.

En segon lloc, aquest mercat de les decisions anònimes irradia una sensació d'inseguretat o d'arbitrarietat que no es produeix amb una estructura jeràrquica. Aquest també és un fenomen psicològic, perquè tant o més arbitrari i temible que un tirà unipersonal ho pot ser el mercat massiu i anònim. En general, la gent tendeix a veure forces personals darrere dels moviments del mercat, especialment dels més espectaculars: s'acostuma a atribuir a especuladors sinistres i malèvols tant la pujada com la baixada dels preus, tant si es refereixen als aliments com al petroli o a qualsevol altra mercaderia important. Igual que l'home tendeix a atribuir a un déu o a déus personals els fenòmens naturals que no entén, l'home tendeix també a culpar agents poderosos i ocults dels fenòmens econòmics que l'afecten i que no comprèn.

L'esfondrament del comunisme a Europa, iniciat fa precisament dues dècades, el fet que l'hagin abandonat, de fet, a Àsia (Xina, Vietnam), i la seva relegació a països marginals (Corea del Nord, Cuba), converteixen aquesta alternativa (l'única formulada amb un cert rigor fins al moment) en pràcticament descartable.

D'altra banda, el capitalisme ha generat grans desigualtats de renda i riquesa, no perquè els pobres siguin més pobres (tot al contrari, els pobres són avui menys pobres del que eren en les societats tradicionals), sinó perquè els rics són més rics. Com que, d'altra banda, vivim en un món d'una gran transparència informativa a través d'uns mitjans de comunicació cada vegada més complexos i eficaços, les desigualtats en els nivells de vida es fan més evidents que en èpoques anteriors. A això cal afegir-hi el fenomen de l'alienació, de la despersonalització, del sentiment de l'individu que se sent infinitament petit davant d'una societat massiva i globalitzada; aquesta petitesa de l'individu accentua el sentiment d'inseguretat i d'impotència: les forces impersonals del mercat (o, segons molts, els poders ocults que mouen els fils i els preus) poden esclafar, laminar un individu: la inflació pot aniquilar els seus estalvis, la depressió pot deixar-lo a l'atur. La gran majoria de la població, els estrats baixos i mitjans, miren amb despit els «trionfadors», tan visibles i tan envejables; i resulta molt humà atribuir el propi fracàs i mediocritat al sistema, és a dir, al capitalisme. En moments en què la inseguretat s'accentua, la petitesa i la impotència s'engrandeixen i generalitzen, i el desig de canviar el sistema social, de reformar-ho radicalment, creix i s'estén.

A favor del capitalisme

Potser ha arribat el moment de tractar de definir el capitalisme, o, si més no, de donar a entendre, amb un cert rigor, què entenem per aquest debatut concepte. Entenem per capitalisme un sistema socioeconòmic en què la major part dels béns està en mans privades i la ma-

jor part de les decisions econòmiques es prenen lliurement en els mercats. El motor psicològic d'aquest sistema és l'afany de lucre, és a dir, el desig general dels individus de millorar la situació econòmica, o, en altres paraules, d'incrementar la renda o de millorar el nivell de vida. Això ho va dir amb admirable senzillesa Adam Smith quan va escriure que «no esperem els nostres queviures de la benevolència del nostre carnisser, del nostre bodeguer o del nostre forner, sinó del seu propi interès». En buscar cada individu el seu propi benefici (respectant, per descomptat, les normes legals i morals), ens diu també Smith, resulta com si fos «guiat per una mà invisible [per a] promoure l'interès de la societat, més eficaçment que si conscientment intentés d'afavorir-lo». Presteu atenció, no obstant això, a la frase que he posat entre parèntesis: els individus promouen l'interès general en promoure el propi, si ho fan respectant les lleis i l'ètica; perquè si ho fan robant i matant, llavors no hi ha mà invisible que hi valgui; la mà invisible és substituïda per la mà negra. La necessitat que es respectin les lleis perquè el sistema funcioni eficaçment és el que justifica la intervenció de l'Estat, que ha de vetllar perquè es compleixin. Si no és així, la societat pot convertir-se en una anarquia violenta en què tots lluitin contra tots, en què ni la propietat ni la vida no es respectin, en què l'home es converteixi en un llop per a l'home, i en què la seva vida resulti (en paraules d'un altre britànic genial, Thomas Hobbes) «solitària, pobra, dolorosa, brutal i breu», i en què la societat s'assembli a la de l'edat mitjana, quan regnaven el pillatge i el terror, i la pau era obra dels senyors de força.

Però tornem a la mà invisible. Els individus saben que la millor manera de progressar és treballar per als altres, és a dir, produir quelcom que el mercat vulgui comprar. Com més bo i més barat sigui el bé o el servei que l'individu produeix més desitjable serà i més ingressos produirà al seu autor (sigui un fabricant de roba o d'automòbils, o un cantant). Per tant, tindrà interès a produir-lo d'una manera eficient, la qual cosa esperonarà la seva recerca de tècniques que afavoreixin una major productivitat. Això estimularà científics i inventors a desenvolupar aquestes tècniques que vendran els empresaris: l'afany de lucre, per tant, afavoreix el progrés tècnic, que és un dels motors del desenvolupament i del benestar: n'hi ha prou amb mirar al voltant per a

[El capitalisme] ha fet possible el període de creixement més gran que registra la història, amb les conseqüències que hi estan associades, com la prolongació de la vida humana, l'augment del benestar i la multiplicació del nombre de sers humans sobre el planeta.

constatar-ho, perquè el nostre nivell de vida es beneficia d'aquests avenços tècnics que avui ens rodegen: automòbils, avions, ordinadors, telèfons, electrodomèstics, i un llarguíssim etcètera. En conseqüència, el fet que cadascú cerqui el seu propi interès i el seu propi benefici comporta, sense que ningú ho busqui deliberadament, l'interès de tots.

Puc imaginar l'expressió d'escepticisme en el lector: el món capitalista, pensa, no és tan idíl·lic com el pinten, produeix grans desigualtats, i fa falta un Estat que supervisi els seus possibles excessos i corregeixi les seves freqüents iniquitats. Això és en part cert, encara que, com han posat en relleu els defensors del capitalisme més pur, també la intervenció de l'Estat pot causar excessos i iniquitats, i sovint ho fa. Per tant, des de ja fa molt temps, diversos segles, les societats humanes més avançades es debaten entre la preeminència del mercat o la de l'Estat en la presa de decisions econòmiques. Ningú no pretén que l'un o l'altre tinguin el control exclusiu d'aquestes decisions; ni tan sols els liberals radicals ho pretenen, per les raons que abans hem vist: algú ha de promulgar lleis i «normes de convivència» i fer-les respectar, perquè el sistema funcioni, i aquest «algú» l'anomenem Estat i el fem funcionar democràticament perquè apliqui la voluntat de la majoria. Només els comunistes van pretendre l'extrem oposat, és a dir, que l'Estat controlés totes les decisions econòmiques, convertint el mercat en un mer apèndix. Per completar el quadre, l'estat comunista no era democràtic, per la qual cosa, de fet, aquest sistema col·locava l'economia i la societat en el seu conjunt a mercè d'una petita minoria seleccionada per cooptació. Això és avui evident per a gairebé tothom i, per això, l'opció comunista és propugnada únicament per un sector molt minoritari, més una secta que un sector.

La història

Quan es va iniciar el capitalisme? Prescindint d'èpoques prehistòriques, amb societats extremament primitives «des de la nostra perspectiva», podem caracteritzar les societats de la Grècia i la Roma antigues com a capitalistes en el sentit que aquí hem donat a la paraula. Si bé no van ser tan creatives tecnològicament com les societats modernes, Grècia i Roma van significar cúspides de tecnologia i benestar en el món antic. L'imperi romà, no obstant això, va anar evolucionant cap a l'estatisme, en especial a partir del segle III, i, des de l'ensorrament de la seva meitat occidental en el segle V, el confús sistema feudal que va prevaldre a l'edat mitjana s'assembla més a l'anarquia hobbesiana que al capitalisme com l'entenem avui. El capitalisme va renéixer al final de l'edat mitjana, en els intersticis de la societat feudal, amb el desenvolupament de les ciutats del Renaixement. En les monarquies absolutes de l'edat moderna el capitalisme es va anar obrint pas amb la gran expansió dels mercats que van comportar el progrés de la navegació i els descobriments geogràfics. Anglaterra i Holanda, les que es van desfer de l'absolutisme en el segle XVII, són els països on va florir primer el capitalisme, el qual, a Anglaterra, va donar lloc a la Revolució Industrial del segle XVIII i a l'era de gran creixement que va seguir.

El capitalisme, per tant, ha anat desenvolupant-se i adaptant-se als canvis socials a què en gran part el mateix sistema capitalista dona lloc. En evolucionar el capitalisme, en créixer el comerç i una incipient indústria, les ciutats també van créixer, i els ciutadans reclamaven llibertats públiques: no és casual que fos a Anglaterra i Holanda, les grans potències comercials i industrials del segle XVII, on tingueren lloc les primeres revolucions polítiques que van comportar el règim parlamentari i liberal. El capitalisme i el liberalisme, el parlamentarisme i, a la fi, la democràcia, han crescut junts. Han crescut junts i, podríem dir, han evolucionat junts. Perquè, i ha arribat el moment de dir-ho sense embuts, el capitalisme és reformable, i la prova és que al llarg de la història ha patit «o s'ha beneficiat» de nombrosos canvis i reformes. Això ho demostra el fet evident que el capitalisme que avui coneixem és realment molt diferent del que regia a Europa i Amèrica

a mitjan segle XIX. Llavors el capitalisme era molt més semblant al que Adam Smith havia preconitzat quasi un segle abans: era un capitalisme de petites unitats (*atomístic*, en l'argot dels economistes), amb molta menys intervenció estatal que ara: n'hi ha prou amb dir que el presupost dels Estats acostumava a estar per sota del 10 per 100 de la renda nacional, quan avui el 40 per 100 és considerat normal.

Pot dir-se que les dècades centrals del segle XIX marquen el punt més alt de llibertat econòmica de la història, és a dir, de menor intervenció estatal. Des que Smith va escriure la seva famosa *La riquesa de les nacions*, on recomanava, com hem vist, que l'Estat interferís tan poc com fos possible per deixar que la mà invisible afavorís l'interès comú, l'ofensiva paral·lela dels economistes i dels industrials va aconseguir que la forta intervenció estatal característica de l'Antic Règim (el «sistema mercantil» anomenava Smith a aquesta intervenció: «mercantilisme» l'anomenen avui els economistes) anés cedint fins a aconseguir un mínim en la dècada de 1860. A partir d'aleshores la tendència es va invertir, lentament i gradualment, fins al 1914, d'una manera radical a partir de la Primera Guerra Mundial. Les raons d'aquesta inversió o reflux van ser diverses, però potser la més important fou l'extensió de la democràcia. Les revolucions anglesa, francesa i americana havien comportat el sistema parlamentari, però els parlaments eren triats només pels rics, és a dir, pels que pagaven impostos per damunt d'un cert nivell. Molt pocs treballadors manuals votaven, i amb la industrialització i la urbanització el nombre d'aquests va créixer, i igualment va créixer la pressió que ells i les seves organitzacions van exercir per a l'extensió del vot. Els treballadors volien el vot, sobretot, per a promoure una legislació que els protegís de les inclemències del mercat: reducció de la jornada laboral, que de vegades sobrepassava les vuitanta hores setmanals, assegurança estatal d'accidents, de malaltia i de vellesa, subsidi de desocupació, subvencions a l'habitatge, la sanitat i l'educació, etc.

És el que s'ha anomenat «l'estat del benestar», el qual, naturalment, implicava una creixent ingerència de l'Estat en l'economia. A pesar de la resistència dels partits «burgesos», els partits «proletaris» van anar aconseguint ampliacions del sufragi en la segona meitat del

segle XIX i, a partir de la Guerra Mundial, el sufragi universal d'ambdós sexes es va imposar i el programa socialdemòcrata es va anar acomplint. La participació de l'Estat en l'economia va augmentar considerablement i els controls també. Hi van contribuir igualment factors polítics, com la revolució russa, el triomf del feixisme en els anys trenta i la gran depressió (1929-1939), que desprestigiaren el liberalisme econòmic i van convèncer fins els països democràtics que la intervenció de l'Estat en l'economia era necessària per a evitar una nova depressió. Van contribuir a donar respectabilitat a aquesta convenció les teories de John Maynard Keynes, economista anglès amb impecables credencials acadèmiques, que sostenia que les condicions econòmiques havien canviat i que el capitalisme no funcionava ja com abans, per la qual cosa es requeria aquest augment de la intervenció estatal per a suplir les deficiències de funcionament dels mercats.

Després de la Segona Guerra Mundial, en part causada pels efectes polítics de la gran depressió, el món va quedar dividit en tres: un món capitalista, un món comunista i un món subdesenvolupat (el Tercer Món), que oscil·lava entre el primer i el segon model. En el món capitalista el model predominant va ser l'híbrid keynesià-socialdemòcrata: estat del benestar, que implicava una despesa pública molt més alta que abans, utilització conscient del pressupost per a evitar recessions, i creixement de l'empresa pública: en molts països es van nacionalitzar la banca i sectors de la indústria, es van crear, sovint, gegantines societats *holding* estatals, com el Instituto Nacional de Indústria, a Espanya. Aquest tipus de capitalisme característic de les dècades de postguerra (1945-1975) era molt diferent del que imperava un segle abans: era un híbrid de capitalisme i socialdemocràcia, que va funcionar molt bé mentre va durar, però que va anar mostrant flancs dèbils que es posaren de manifest durant la dècada dels setanta. La més important debilitat que ofería el sistema keynesià-socialdemòcrata era la tendència a la inflació, que es va aguditzar per circumstàncies històriques com la guerra del Vietnam i la crònica tensió de l'Orient Mitjà, que va donar lloc a increments molt forts dels preus del petroli determinats per decisions polítiques dels països àrabs de l'OPEP. La crisi dels anys setanta va provocar un nou reflux en el model econòmic,

Entenem per capitalisme un sistema socioeconòmic en què la major part dels béns està en mans privades i la major part de les decisions econòmiques es prenen lliurement en els mercats. El motor psicològic d'aquest sistema és l'afany de lucre, és a dir, el desig general dels individus de millorar la seva situació econòmica.

aquesta vegada en favor de la liberalització. L'economista que encapçalava la rebel·lió antikeynesiana va ser Milton Friedman, professor de la Universitat de Chicago. Friedman no va defensar un retorn al model econòmic del segle XIX, però sí una moderació en la despesa pública i una decidida política antiinflacionista.

Retorn al liberalisme

Durant les dècades següents, és a dir, les dues últimes del segle XX i els primers anys del XXI, la intervenció de l'Estat en economia va disminuir: no hi va haver reduccions substancials en l'estat del benestar, però sí que es va limitar molt l'anomenat «estat empresari»: es van vendre moltes empreses públiques (les famoses «privatitzacions») i es van desmantellar els holdings estatals, com l'INI a Espanya. Això no vol dir, insistim en això, que l'Estat renunciés a actuar en l'economia, ni de bon tros: tan sols va reduir una mica el seu paper. Una part d'aquest paper, al qual no va renunciar ni ha de renunciar, s'adreça a la supervisió i vigilància dels mercats: en molts mercats com l'alimentari o el financer, la supervisió pública evita frau que poden ser costosíssims en vides i en patrimonis. Aquí comentarem alguns organismes creats per evitar frau financers. A Espanya tenim, per exemple, la inspecció del Banc d'Espanya, el Fons de Garantia de Dipòsits i la Comissió del Mercat de Valors (CNMV), que vetllen per la solvència dels organismes financers com els bancs i les caixes d'estalvi, que són depositaris d'una gran part de la riquesa nacional, i per la de la Borsa de valors, on també es mou una part important de l'estalvi dels ciutadans. Tots aquests mitjans de regulació van començar a posar-se en

funcionament als Estats Units durant la gran depressió i han estat imitats i estesos a molts altres països.

Un altre gran canvi del capitalisme modern consisteix en la creixent integració de les economies nacionals. Això ha donat lloc a l'establiment d'organismes internacionals com ara el Fons Monetari Internacional (FMI), el Banc Mundial, l'Organització Internacional del Comerç (OIC), l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE), i altres organismes regionals com el Banc Interamericà de Desenvolupament, el Banc Internacional de Pagaments (BIP), el Banc Central Europeu, etc. Totes aquestes agències internacionals eren totalment desconegudes en el segle XIX i, excepte el BIP, en la primera meitat del XX.

És evident que algunes coses han fallat en el desencadenament de l'actual crisi mundial i que precisament alguns d'aquests organismes recentment mencionats necessiten reforma, més que el sistema en el seu conjunt. Una reforma global del sistema, com hem dit repetidament, és impossible pel fet que no tenim ni la més mínima idea de què posar en el seu lloc, i pel fet que el sistema hagi funcionat, a més, molt bé en el seu conjunt i a grans línies. No obstant això, és evident que els organismes d'inspecció i regulació no van actuar als Estats Units com s'esperava d'ells, des del Sistema de la Reserva Federal, el Banc central nord-americà, i les agències estatals de crèdit hipotecari, que van permetre abusos molt evidents en els mercats financers, desoïnt repetides denúncies, fins a la *Securities and Exchange Commission* (la CNMV nord-americana) que va deixar de detectar frau com el recentment descobert de l'agència Madoff, i també prèviament denunciat per individus privats. Igualment en alguns països europeus els organismes d'inspecció semblen haver estat reticents en la investigació de frau i imprudències en entitats de crèdit.

Avui es parla, en vista de la crisi, d'un retorn a l'economia keynesiana, i no hi ha dubte que en alguna mesura s'hi està tornant. No poden interpretar-se d'altra manera les gegantines operacions de salvament que s'han orquestrat i que causaran paorosos augments en els dèficits pressupostaris de molts països. Però aquest nou reflux cap a una major intervenció econòmica serà un fenomen temporal. El siste-

Algú ha de promulgar lleis i «normes de convivència» i fer-les respectar perquè el sistema funcioni, i aquest «algú» l'anomenem Estat i el fem funcionar democràticament perquè apliqui la voluntat de la majoria.

ma capitalista no té alternativa: les alternatives reals, la liberal i la keynesiana, són dues variants dins del marc del capitalisme, que ha estat reformat moltes vegades, que ha evolucionat històricament, i que seguirà fent-ho, sens dubte. Però, atès el que és el ser humà tal com el coneixem, és l'afany de lucre el que mou l'economia, i no se li veu alternativa viable. Hi ha capitalisme per a una bona estona.